

Чепурна З. В.*старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

НІМЕЦЬКИЙ ПРИКМЕТНИК-ОЙКОНІМ ЯК МАРКЕР ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ

Анотація. У статті робиться спроба вивчити комплекс проблем, що мають місце під час перекладу фразеологічних одиниць з елементами ойконімами, до складу яких входять прикметники, аналізуються проблеми перекладу ойконімів українською мовою, а також пропонуються способи перекладу їхнього перекладу українською мовою, при цьому пояснюється їхнє походження. Авторка підкреслює перспективність вивчення національної специфіки фразеології на тлі мовних одиниць, що відрізняються підвищеною соціальністю, зв'язком з життям суспільства. До таких одиниць відносяться власні імена, зокрема ойконіми, оскільки вони є особливістю мов усіх часів і народів, і здатні багато розповісти про минуле та сьогодення народу-носія мови.

Особливий акцент робиться на тому, що культура народу – це синтез національного і міжнародного компонентів, які знаходяться в нерозривній єдності, отже, ономастичні фразеологічні одиниці виникли або в результаті дії першого компонента і в цьому випадку мають аналоги в інших мовах, або в результаті дії другого компонента і тоді виявляються національно-специфічними.

У статті наголошується, що фразеологізми-ойконіми виникли в німецькій мові, як і в інших мовах, під впливом античної культури, християнства, зарубіжної літератури й історії. У семантиці ж національно-специфічних фразеологічних одиниць німецької мови відбивається національна історія, особливості розвитку національної літератури і мистецтва, специфіка національних власних назв, асоціацій, пов'язаних з ойконімами.

У фразеологізмах національного характеру відображені події і факти, які не мають місця в інших культурах, а в мовах перекладу значення фразеологічних реалій передається, як правило, нефразеологічним шляхом. Факти історії країни, географії, економіки, способу життя – всі вони представлені в семантиці багатьох фразеологізмів. Фразеологія розглядається як одне з джерел пізнання елементів культури мовного колективу, комплексу проявів матеріального, соціального та духовного життя народу або етнічної групи в різні періоди його становлення або у відповідності до різних історичних періодів та природних умов.

Ключові слова: фразеологія, фразеологічна одиниця, сталість фразеологічних одиниць, фразеологізми з онімним компонентом, ойконім.

Постановка проблеми. Фразеологія – це галузь лінгвістики, яка має справу зі сталими фразами з двох або більше слів та має вікову традицію. До завдань фразеології як лінгвістичної дисципліни входить всебічне вивчення фразеологічного фонду тієї або іншої мови. Предметом фразеологічних досліджень є природа фразеологізмів, їхні категоріальні ознаки, а також виявлення

закономірностей мовного функціонування. Специфіка фразеологізму як знака вторинного формування представлена «різного роду синтагматичною взаємодією слів-компонентів при перекладі та утворенні нового значення вихідного поєднання або певного слова» [1, с. 43]. Важливими аспектами дослідження цієї науки є: сталість фразеологічних одиниць, системність фразеології й семантична структура фразеологічних одиниць, їхнє походження й основні функції. Особливо складною галуззю фразеології є переклад фразеологічних одиниць, що вимагає чималого досвіду в сфері дослідження цієї дисципліни. Фразеологізмами вважають ідіоми, порівняння, крилаті вислови, прислів'я, приказки, сталі формули, звороти науково-термінологічного характеру, афоризми, сталі вислови з виробничо-технічної сфери тощо [2, 146-148]. Їхня роль полягає у заповненні лакун у лексичній системі мови, яка не може повністю забезпечити найменування пізнаних людиною сторін дійсності.

Основою фразеології як наукової дисципліни стали ідеї, запропоновані швейцарським лінгвістом Чарльзом Баллі. Саме ним вперше в 1905 році був запроваджений термін «фразеологія». Він вважав фразеологію частиною стилістики, а не самостійною дисципліною. Сьогодні ж фразеологія відноситься до: 1) «лінгвістичної дисципліни, яка займається вивченням фразеологізмів»; і вивчає: 2) «наявність фразеологізмів в окремій мові». Фразеологію в Радянському Союзі пов'язували ще в 40-і роки з мовознавцем В.В. Виноградовим, який перейняв і конкретизував ідеї Чарльза Баллі.

Пізніше, у шістдесяті роки були розроблені фразеологічні методи дослідження фразеологізмів (В.Л. Архангельський, Н. Н. Амосов, А. В. Кунін). Цікавилися системною організацією фразеологізмів у мові (І.І. Чернишова, Н. М. Шанський) та її історичним розвитком (В. Н. Мокієнко, А. І. Федоров), семантикою фразеологізмів у їхньому номінальному аспекті (В. Н. Телія), особливостями валентності компонентів фразеологізмів (С. Д. Попова) і розробкою опису фразеологізмів у словниках (А. М. Бабкін, А. І. Молотков).

З одного боку, вивчення фразеологічних одиниць дає змогу простежити особливості закріплення у мові національно-культурних реалій, з іншого – зробити узагальнення теоретичного характеру з приводу окремих не до кінця з'ясованих проблем фразеології та ономастики. Першою найгрунтовнішою працею, де вивчався ономастичний матеріал, зокрема ойконіми і гідроніми, у вітчизняній українській ономастиці є «Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст.» Л. Гумецької. Термін «фразеологія» бере свій початок з 1900 років, як частина стилістики. Пізніше були розроблені фразеологічні методи дослідження фразеологізмів, а згодом

класифікацією фразеологізмів активно почали займатися як зарубіжні, так і вітчизняні науковці. Наразі набувають популярності дослідження фразеологізмів з онімним компонентом, тому що вивчення таких ФО дає змогу простежити історичні та національно-культурні реалії певного народу.

Останнім часом значна увага приділяється новому феномену культури – ойконімії. Цей клас онімів суттєво відрізняється від інших класів онімів і навіть серед інших розрядів ойконімів. Оскільки ґрунтовно та одночасно дослідити всю ойконімію систему будь якої країни майже неможливо, то більшість назв населених пунктів тієї чи іншої країни залишаються до сьогодні невивченими.

Дослідження фразеологізмів з онімним компонентом є багатоглядним: власну назву розглядають як концепт, як апелятив, як засіб для підсилення емоційної та дієвої складової фразеологізму, як національну складову у структурі фразеологізму, описують також різновиди онімів у фразеологічних одиницях, використання онімів у сталих виразах різного типу тощо.

Вивчення таких фразеологічних одиниць дає змогу, з одного боку, простежити особливості закріплення у мові національно-культурних реалій, з іншого – зробити узагальнення теоретичного характеру з приводу окремих не до кінця з'ясованих проблем фразеології та ономастики.

Як зауважує В.М. Мокієнко, ономастична фразеологія відображає не тільки національну самобутність поняття того чи іншого народу, але й через колоритні імена повідомляє про своєрідні звичаї, спосіб мислення, міфологію [3, с. 58]. На функціонування власних імен у складі фразеологізмів ще в XIX і на початку XX ст. звернули увагу О.О. Потебня, Ф.І. Сумцов, Ф.І. Буслав, І.І. Вознесенський, В.І. Даль. Вони відзначали, що власні імена як компоненти фразеологізмів служать яскравим засобом експресії, використовуються для рими, свідчать про певні історичні події.

Аналіз останніх досліджень. Вживання власних назв у складі фразеологізмів досліджуються на матеріалі різних мов: російської (В.Д. Бояркін, Т.М. Кондратьєва, К.М. Бетехтіна), польської (А.М. Кравчук), чеської (Л.І. Степанова), болгарської (М.О. Леонідова), англійської (Г.П. Манушкіна, Б.М. Ажнюк, О.В. Сафронова), французької (Н.Р. Філіппакі), німецької (Р.І. Охшат, Н.П. Щербань). Ці одиниці вивчаються і в порівняльному аспекті: на матеріалі української, російської та німецької мов (О.Ф. Кудіна), російської та польської (Я. Лагінович), української та польської (А.М. Кравчук), російської, німецької, англійської (К. Назаров).

Актуальність статті обумовлена значним інтересом сучасної лінгвістики до фразеології, як наукової дисципліни. Проблема вивчення фразеологізмів є наразі дуже актуальною для лінгвістики, оскільки мова є національною формою вираження і втіленням духовної і матеріальної культури. Мова відображає процес пізнання і постає як основний засіб вираження думок.

Отже, нашою **метою** є дослідження перекладу фразеологізмів з українськими та німецькими прикметниками-ойконімами, аналіз вже проведених досліджень з даної тематики, дослідження фразеологізмів з ойконімічним компонентом.

Національно-культурна конотація фразеологічних одиниць є наслідком того, що фразеологізми з національно-культурною семантикою окрім експресивно-емоційних елементів семантики містять такі додаткові семантичні елементи, які зумовлені історичними та соціальними факторами життя народу – носія

мови. Найбільш яскраво та багатогранно національну специфіку життя і побуту того чи іншого народу відображає фразеологічний фонд мови.

Особливо складною галуззю фразеології є переклад фразеологічних одиниць, що вимагає чималого досвіду в сфері дослідження цієї дисципліни, що, в свою чергу, пов'язане з серйозними труднощами. Тому особливо важливо, щоб перекладач добре знав основні типи фразеологічних відповідників та способи їх застосування [2, 178]. Більшість фразеологізмів – це ідіоматичні вирази, які характерні для певної мови. Але серед них є одиниці, у яких особливо чітко підкреслюється національна приналежність завдяки словам, що входять до складу та означають географічні назви, предмети та явища національної культури [2, 179-180].

Виклад основного матеріалу. Сучасний український полікультурний простір неможливо аналізувати чи інтерпретувати, оминувши таку важливу ланку в традиційній культурі, як ойконімія. Тому цей культурний пласт доцільно розглядати в трьох аспектах: антропологічному, суспільно-історичному і як систему. Ойконіми – це особливий клас онімів, який суттєво вирізняється серед інших класів онімів і навіть серед інших розрядів топонімів. Головною причиною цього є те, що поселення – це географічні об'єкти не природного походження, а результат людської діяльності, продукт праці людських рук. Саме тому такі назви виражають насамперед відношення поселення до окремої особи або до групи людей [4, 308].

Як в українській, так і німецькій мові, можна знайти невелику кількість фразеологізмів, які мають як складову назву країни у вигляді *прикметника*. Це не ойконіми в більш вузькому сенсі, але їхню функцію можна порівняти з функцією власне ойконімів.

Характеристики, які одна країна (народ) приписує іншій, можна побачити у фразеологічному використанні мовної культури, а саме на прикладах фразеологізмів з ойконімом-прикметником. Отже, розглянемо і проаналізуємо деякі фразеологізми, до складу яких входять прикметники-ойконіми.

Фразеологізм *die feine englische Art* – *прекрасний англійський стиль* – має позитивну оцінку: *по-дженгельменськи*. «Прекрасний англійський стиль» характеризується ввічливістю, увагою та виваженістю, адже англійці вважаються майстрами суспільного такту.

Інший вираз *ein Gedächtnis wie ein indischer Elefant haben* – *пам'ять, як у індійського слона* несе також позитивне навантаження: *мати дуже гарну пам'ять, запам'ятовувати щось на довгий час*. Існує думка, що слони ніби ще пам'ятають протягом багатьох років, якщо хто-небудь зробив їм щось погане. Звідси й можливе походження цієї фрази. Існує ще одне пояснення, чому пам'ять людини порівнюється з пам'яттю слонів: у Індії слон належить до класу священних тварин.

der amerikanische Traum – *американська мрія*, тобто *ідеал квітучого, демократичного суспільства, країни з необмеженими можливостями*.

Фразеологізм походить від епілогу книги Адамса Джеймса Траслоу «Епопея Америки» (1931), написаної в стилі історичного есе, у якому автор змальовує перспективи розвитку.

englischer Garten/ Garten im englischen Stil – *мальовничий сад/ парк, який займає значну площу*; Цей вислів походить з давніх часів і має позитивне значення, адже англійці приділяли особливу увагу ландшафту.

englischer Humor haben – мати англійський гумор. Значення: (позитивна оцінка) здатність людини робити коротких, влучних, часто іронічний жарт або зауваження.

Негативна оцінка: *Chinesische Mauer* – китайська стіна. Значення: непроникний бар'єр, що викликає ізоляцію від всього світу. Про міць і надійність Китайської стіни ще здавна склали легенди, правдивість яких і донині ніхто не заперечив.

schief ist englisch und englisch ist modern – криво – це по-англійськи, а

по-англійськи – це модно. Значення: перебувати в неправильному, кривому положенні (негативна конотація).

Фраза, очевидно, походить від офіцерів, які носили зношену британську форму та незграбно (криво) розміщений берет.

etw. bis zu den griechischen Kalenden aufschieben – відкласти щось до грецьких календ. Значення: неодноразово відкласти справи до невизначеного терміну. Очевидно, вираз має корені в грецькій міфології, де важливі зустрічі інколи могли бути скасовані з різних причин (війни, хвороби і т. д.).

die holländische Marke rauchen – палити голландські цигарки. Значення цього фразеологізму можна трактувати наступним чином: взяти цигарки у когось і використовувати їх замість своїх. Цим виразом характеризували хитрих і жадібних людей.

chinesische Zeremonien – китайські церемонії. Наразі цей фразеологізм трактують як: виснажливі і непотрібні умовності; зайві прояви ввічливості; безглуздий етикет.

При дворі китайських імператорів дотримувалися правил етикету і церемоніалу. Цих умовностей було так багато, що з'явилася ціла наука про церемонії. До того ж при кожному новому правителю вводилися додаткові приписи, поклони й інші звичаї, доведені до абсурду. Звідси походження цього фразеологізму. Якщо будь-яка подія затягується у часі, її порівнюють з китайськими церемоніями.

polnische Wirtschaft – польська економіка, тобто неохайність, безлад Раніше економіка Польщі розвивалася хаотично, непорядковано, про що свідчить і сам вислів.

Значення фразеологізму *polnische Ehe* – польська співдружність / польський шлюб пояснюється як незареєстрований шлюб (негативна конотація).

Досить давній фразеологізм *hinter schwedische Gardinen kommen* – потрапляти за шведські гардини пояснюється як сидіти у в'язниці.

Ця фраза походить від жаргону злочинців. Завіса приховувала решітку тюремних камер, в яких кували шведів під час Тридцятирічної війни.

Наведемо деякі приклади фразеологізмів, які несуть нейтральну оцінку: *ägyptische Finsternis* – єгипетська нітьма. Цей вислів можемо розглянути як:

1) безпросвітна, страхітлива темрява;

2) духовна темрява, невігластво.

Цей вираз має біблійне походження (Вихід, 10, 22). Єгипетська пітьма (густа темрява, яка тривала три дні) – одна з десяти кар, якими Бог вразив єгиптян, щоб змусити фараона відпустити євреїв з Єгипту.

von der englischen Rasse sein, vorne glatt und hinten mager – бути англійської раси, попереду – лисий, ззаду – худий, тобто бути худорлявим, мати кістляву, жиливу фігуру. Здавна вважалося, що англійські чоловіки-аристократи мають бути худорлявими, стрункими і обов'язково з лисиною.

Träumereien an französischen Kaminen – мрії біля французького каміна. Значення: мати далекі від реальності, утопічні думки; романтичні мрії. Коли вперше з'явився цей вислів, модними були каміни, факт, який знайшов відображення у цьому вислові. Фразеологізм походить від назви однієї з казок німецького хірурга і письменника Річарда фон Волькмана.

für jmdn. böhmische Dörfer sein – бути богемськими селами для когось. Значення: щось безглузде і незрозуміле.

Походження виразу можна пояснити тим, що багато місцевих назв богемського району для німців, які не розуміли чеської мови, звучали як щось незрозуміле і викликали труднощі у вимові. Оскільки після Тридцятирічної війни Богемія була настільки спустошена, що незруйновані села були рідкістю.

eingehen wie eine böhmische Leinwand – сідати (при пранні) як чеське полотно.

Значення: втрачати мужність, відвагу, труситися, губитися, бути пригніченим, знесиленим. Властивості тканини перенесені на поведінку людини за певних обставин.

wie türkische Ostern – як турецький великдень. Значення: ніколи.

Вираз походить від жартівливого звороту, заснованого на неможливому з'єднанні слів: Великодня (християнського свята) – не може бути у мусульман.

У німецькому календарі важливе місце займали релігійні свята, що знайшло своє відображення у мові. Назви релігійних свят входять до складу багатьох фразеологізмів. Найбільшим святом у Німеччині є Різдво: *über Weihnacht kein Fest, über den Adler kein Nest* – присл., – немає свята більшого, ніж Різдво, як немає гнізда вищого, ніж в орла. Темою різдвяних свят мотивовані фразеологізми *weiße Weihnachten* – біле Різдво, (так говорять, коли випадає сніг); *grüne Weihnachten* – зелене Різдво (коли на Різдво немає снігу); *sich freuen wie ein Kind auf Weihnachten* – дуже радіти чому-небудь. Улюбленими святами є також у німців Великдень (Ostern), Трійця (Pfingsten), Масляна (Fasching, Karneval). Багато прикмет пов'язані з цими святами як от:

grüne Weihnachten – *weiße Ostern*; *пінья зима* – *пінья весна*.

На південному заході Німеччини досить незвичайною є назва села на схід від Остерфельда: *Meineweh* (мій біль). Назва виявляється надзвичайно цікавою з точки зору слов'янських найменувань. Проте його звучання та структура, швидше за все, свідчать про німецьке походження, враховуючи сусідні місця з назвами слов'янського походження. Як переклад, так і пояснення, безумовно, викликає труднощі. Знання про особливості цілої групи ойконімів, які зустрічаємо в південно-західному регіоні, для яких характерне «своєрідне закінчення» *-weh* полегшують розуміння власної назви. На відстані кількох кілометрів є навіть схожа назва для струмка, *Leineweh(-bach)* (прив'язаний біль, біль, що не припиняється).

Досить поширеними є фразеологізм-ойконім інтернаціонального характеру, які виникли на основі міфів, легенд, біблійних і літературних сюжетів, історичних фактів: *goldenes Zeitalter* – золотий вік; *Judas Kuss* – Юдин поцілунок.

Як доводять наші дослідження, у німецькій сучасній мові функціонують прикметники-ойконіми, які дотичні не лише до історії Німеччини, але і до історії різних країн, починаючи з сивої давнини, і, закінчуючи сьогоденням.

Завдяки ойконімам-прикметникам можна зрозуміти як один народ ставиться до іншого, а деякі риси, що передаються

фразеологічними зв'язками, мають іронічну конотацію, яка виявляється в певному контексті або в комунікативній ситуації.

Варто зазначити, що тема заслуговує подальшого розгляду, як в теоретичному, так і в практичному аспектах, оскільки існує ще безліч фразеологізмів з іншим компонентом-ойконімом. Це вкотре доводить, що фразеологія є лінгвістичною піддисципліною, вона тісно пов'язана з лексикологією, проте нині вона все частіше розглядається як самостійна дисципліна. Наразі формування фразеологізмів відбувається поряд з формуванням нових слів і запозичень з іноземних мов, і є одним із способів збагачення мови. Відображаючи в своєму складі як міжнаціональний, так і специфічно-національний компонент німецької культури, ономастична фразеологія німецької мови є ключем до розуміння ментальності німецької нації, її історичного та культурного розвитку та зв'язків з іншими народами.

Тому нам здаються плідними подальші дослідження в цій області, де, як і раніше, залишається велика кількість невивчених проблем. Подальші наукові розвідки можуть бути пов'язані з більш детальним вивченням ойконімів, розчленованих на компоненти або на прикладах інших мов у міждисциплінарному аспекті.

Література:

1. Авксентьев Л. Г. Семантична структура фразеологічних одиниць сучасної української мови та особливості її формування. *Мовознавство*. № 1. 1987. 43–47с.
2. Ажнюк Б. М. Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні Київ : Наукова думка, 1989. 401 с.
3. Мокиенко В. М. О собственном имени в составе фразеологии. *Перспективы развития славянской ономастики*. Москва : Наука, 1980. 57–67с.
4. Актуальні проблеми філології та перекладознавства: збірник наукових праць. Випуск шостий, головний редактор М. С. Скиба; відповідальний за випуск М. М. Торчинський. Хмельницький: ХмІДНІ, 2013. Частина друга. 308 с.

Chepurna Z. Functioning of adjective-oikonyms in German literature

Summary. The article attempts to study a set of problems that occur when translating phraseological units with elements of oikonyms, which include adjectives, analyzes the problems of translation of oikonyms in Ukrainian, and offers ways to translate their translation into Ukrainian, explaining their origin. The author emphasizes the prospects of studying the national specifics of phraseology against the background of language units, characterized by high sociality, connection with the life of society. Such units include proper names, in particular oikonyms, because they are a feature of languages of all times and peoples, and can tell a lot about the past and present of the native people.

Particular emphasis is placed on the fact that the culture of the people is a synthesis of national and interethnic components that are inseparable, therefore, onomastic phraseological units arose either as a result of the first component and in this case have analogues in other languages or as a result of the second component and then are national-specific.

The article emphasizes that the phraseology-oikonyms originated in German, as well as in other languages, under the influence of ancient culture, Christianity, foreign literature and history. The semantics of national-specific phraseological units of the German language reflects national history, features of the development of national literature and art, the specifics of national proper names, associations associated with oikonyms.

Phraseologisms of national character reflect events and facts that do not occur in other cultures, and in the languages of translation the meaning of phraseological realities is conveyed, usually in a non-phraseological way. The facts of the country's history, geography, economy, way of life – all of them are presented in the semantics of many phrases. Phraseology is considered as one of the sources of knowledge of the cultural elements of the language group, a complex of manifestations of material, social and spiritual life of a people or ethnic group in different periods of its formation or in accordance with different historical periods and natural conditions.

Key words: phraseology, phraseological unit, constancy of phraseological units, phraseologisms with an anonymous component, oikonym.